

Fortifikationsverket

Sjöfartsverket

Beslut

Datum 2019-09-30
Dnr 3.4.3-4142-2017

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kapelluddens fyrplats, Kläppinge 1:6, Borgholms kommun, Kalmar län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Kapelluddens fyrplats.

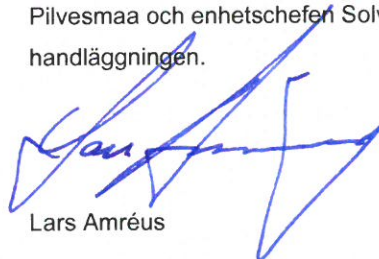
Redogörelse för ärendet

Regeringen beslutade 1978 att Kapelluddens fyrplats skulle utgöra statligt byggnadsminne och fastställde 2008 skyddsbestämmelser för anläggningen. Vid samrådsmöten har det framkommit att graden av skydd för vissa byggnader behöver justeras förutom för fyren. Byggnader i kategori B och C har fått ett minskat skydd som bättre stämmer överens med byggnadernas kulturhistoriska värden. Riksantikvarieämbetet har därför upprättat föreliggande förslag till ändring av skyddsbestämmelserna.

Ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna remitterades 2017-10-10 till de förvaltande myndigheterna Sjöfartsverket och Fortifikationsverket. Sjöfartsverket önskade i sitt svar 2017-11-06 ett förtydligande av punkt 5 i skyddsbestämmelserna, Riksantikvarieämbetet har justerat punkten enligt Sjöfartsverkets önskemål. Fortifikationsverket har inte haft något att erinra mot förslaget.

Beslut i detta ärende har fattats av riksantikvarien Lars Amréus efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även t. f. avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa och enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Riksantikvarieämbetet
Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Lars Amréus

Jan Karlsson

Bilaga:

Skyddsbestämmelser med bilaga

Kopia till:

Länsstyrelsen i Kalmar län

Kalmar läns museum

Borgholms kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr 3.4.3-4142-2017, 2019-09-30

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Kapelluddens fyrplats, Kläppinge 1:6, Borgholms kommun, Kalmar län

Skyddsbestämmelser

Byggnadsminnet omfattar markerade byggnader inom det avgränsade området enligt bifogade karta (bilaga 2).

Följande byggnader omfattas av skyddsbestämmelserna:

Kategori A (exteriör, stomme, plan och fast inredning)

1. Bostadshus, uppfört 1872
5. Fyr, uppförd 1872

Kategori B (exteriör, stomme och plan)

2. Vedbod, uppförd 1919
3. Källare, uppförd 1872

Kategori C (exteriör)

4. Avtråde, uppfört 1930
6. Fotogenbod, uppförd 1892

Följande skyddsbestämmelser ska gälla för byggnadsminnet:

1. Byggnadsminnet ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att dess utseende och dess karaktär bevaras. Området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Inom området får inte vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation som minskar områdets kulturhistoriska värden. Vegetation såsom trädtrader, trädgrupper och enstaka större träd får inte ändras. Äldre stenmurar får inte heller ändras.
2. Byggnaderna ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att deras utseende och karaktär bevaras. Vård och underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart.
3. Byggnader i kategori A, B och C får inte rivas, vare sig i sin helhet eller i delar, flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
4. I byggnader av kategori A och B får inte stomme som är tillkommen före 1950 rivas, byggas om, ersättas med andra material eller göras ingrepp i. Planlösning som är tillkommen före 1950 får inte heller ändras.
5. I byggnader av kategori A får inte fast inredning tillkommen före 1950 ändras eller göras ingrepp i. Även invändigt underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart och med sådan varsamhet att det

kulturhistoriska värdet inte minskar. Utvändiga ytskikt får inte tas bort, övertäckas eller på annat sätt förändras. Nödvändiga moderniseringar får göras så länge fyren är i drift. Den äldre utrustning som tas ur drift bör bevaras på plats om utrymme och säkerhetskrav medger detta.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Begreppsförklaringar

Med *mark och vegetation* avses den jord som omger byggnaderna med eller utan beläggning och anlagd växtlighet.

Med *trädgrupper* avses medvetet anlagda grupper av träd av samma art.

Med *vård och underhåll av byggnader* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla en byggnads tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla byggnaden i gott tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla takytor eller omputsning av hela byggnaden.

Med *material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en byggnad eller byggnadsdel uppfördes. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä, framställning av fönsterglas och applicering av puts och färg.

Med *stomme* avses byggnadens konstruktiva/bärande delar såsom bjälklag, balkar, pelare, valv, takstolar, bärande ytterväggar och bärande innerväggar, murar, murstockar och grundkonstruktioner. Till stomme räknas inte de ytskikt som finns på bärande konstruktioner, till exempel putslager, färgskikt och golvmaterial.

Med *planlösning* avses det sätt rummen eller utrymmen i en byggnad är fördelade och belägna i förhållande till varandra. Med förändring avses till exempel rivning av väggar, trappor, upptagning eller igensättning av dörröppningar, ändring av kommunikationsvägar, rumsformer och rumsvolymer samt delning av rum med väggar eller bjälklag.

Med *fast inredning* avses det varmed byggnaden blivit försedd, om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna. Fast inredning omfattar till exempel dörrar, fönster, lister, taklister, paneler, golvbeläggning, eldstäder och kakelugnar.

Med *ytskikt* avses samtliga lager, även underliggande, av färg liksom obehandlade ytor.

Motivering

Kapelludden har varit en plats av betydelse sedan yngre järnåldern, först som handelsplats med kapell och sedan som fyrplats. Landskapet är ett öppet karaktäristiskt landskap med betade sjöängar och fyrvaktarbostaden som en isolerad enhet med sin lummiga trädgård. Fyren och fyrvaktarbostaden har en för området stor miljöskapande betydelse. Fyrmiljön på Kapelludden berättar om en epok inom svensk sjöfart och samhällshistoria när en bemannad fyr många gånger handlade om liv eller död. Stora summor anslogs till Lotsverket under andra halvan av 1800-talet och fyrrar blev en vanlig syn runt landets kust.

Platsen är välbevarad och mycket representativ för de fyrplatser som uppfördes vid den här tiden. Kapelludden vittnar även om de omständigheter under vilka fyrpersonalen levde och verkade. Fyrplatsens välbevarade delar och helhet med fyr, bostad och uthus, gör det möjligt att på ett pedagogiskt sätt uppleva fyrpersonalens boendemiljö och arbetsmiljö. Bostaden har mycket av de ursprungliga snickerierna och kakelugnarna bevarade och är även välbevarad till plan och fasader.

1800-talet var en tid då de industriella framstegen förändrade samtidens byggande. Produktionen och byggtiden rationaliserades. Ingenjören spelade här en avgörande roll, Gustav von Heidenstams fyr är ett exempel på detta. Efter att ha inspirerats av tidigare försök med stålfyrrar i England och USA kom han fram till en egen innovativ fackverkslösning. Elva fyrrar av denna typ uppfördes under andra halvan av 1800-talet. De flesta kan ses än i dag längs Sveriges kust. Bark & Warburgs ångdrivna träförädlingsverkstad är ytterligare ett exempel på tidens rationella byggande. Byggnadsdelarna tillverkades på annan ort och sattes sedan upp på plats. Fyren och fyrvaktarbostaden på Kapelludden vittnar om 1800-talets byggnadstekniska framsteg och hur detta kom till uttryck arkitektoniskt.

Det främsta kulturhistoriska värdet är fyrplatsen som helhet där sambanden mellan byggnader med olika funktioner gör det möjligt att förstå fyrplatsens historiska betydelse. Funktionen som fyrplats har avsatt tydliga fysiska spår på platsen. Alla byggnader och anläggningar har kommit till i detta sammanhang. Miljön utgör en funktionell enhet som består av uttryck för den tekniska driften med fyrtornet, dels fyrens personal och deras levnad; de båda bostadshusen med tillhörande ekonomibyggnader, trädgårdar och övrig mark.

Kort historik och byggnadsbeskrivning

Kapelludden var under en lång period, kanske redan från yngre järnåldern, en betydande handelsplats på Ölands östra sida. Sankta Britas brunn, höjder, gropar och en vall åt sjösidan finns ännu kvar i landskapet och berättar om platsens tidiga historia. På en höjd finns ruinen efter Sankta Britas kapell som sannolikt uppfördes under 1200-talet och som gett udden dess namn.

Sjöfarten ökade intensivt under mitten av 1800-talet, främst till följd av trävaruindustrins utveckling i Norrland. Anslagen från riksdagen till Lotsverket ökade från 1857 och seklet ut och många nya bemannade fyrplatser byggdes. Fyrljuset placerades på järnkonstruktioner, murade konstruktioner och träkonstruktioner. Lamporna drevs med rovolja eller fotogen.

Fyrtornet på Kapelludden sattes upp 1872 efter att det tillverkats på Helsingborgs Mekaniska Verkstad och transporterats sjövägen till Öland. Fyrens konstruktion var enkel och genialisk.

Den var byggd i tre till sju sektioner och kunde därför varieras i höjd allt efter det behov man hade på respektive fyrplats. Det centrala trappornet bars upp av stöttor av gjutjärn som var sammankopplade med mindre strävor. Fyren på Kapelludden byggdes i sju sektioner till en höjd av 32 meter och den togs i bruk 1872. I lanterninen insattes en andra ordningens linsapparat. Originallinsen utbyttes mot en lins av tredje ordningen 1990. Fyren försågs först med en oljerovslampa men 1887 byttes denna ut mot en fotogenlampa och 1908 installerades luxljus. Lanterninen är blåmålad med ett vitt kupoltak. I övrigt är hela konstruktionen rödmålad. Ingången vetter mot väster och har en grönmålad dörr, omgiven av lisener och överljus med två fönster. Ovanför ingången sitter en platta med året 1872.

Fyrkonstruktionen, som brukar kallas Heidenstammare, utvecklades av Gustav von Heidenstam (1822-1887), ingenjör vid Lotsverket från 1849 till 1877. Med sin fyr rationaliserade Heidenstam Lotsverkets utbyggnad av nya fyrplatser. Inspirationen fick han från liknande fyrkonstruktioner i England och USA. De gick fort att bygga, var lätta att placera på svårbyggda platser och dessutom påverkades de mindre av stormar och höga vågor. Även om Heidenstam stod bakom fyrens konstruktion så var det arkitekten Albert Theodor Gellerstedt (1836-1914) som ritade detaljerna och dörrpartiet.

Från slutet av 1860-talet och ett par årtionden framåt producerade Bark & Warburg flera bostadshus och uthus åt Lotsverket. De sattes bland annat upp på fyrplatserna Tylön, Hallands Väderö och Gotska Sandön. August Bark (1818-1879) och snickarmästaren Gustaf Simon Warburg var lite av pionjärer inom den svenska träförädlingsindustrin. Bark hade varit i Ryssland, Australien, England och USA och studerat byggnadsteknik. I England blev han varse de stora mängder timmer som exporterades från Sverige utan att först ha förädlats. I USA inspirerades av det nya rationella sättet att framställa byggnadsdelar med hjälp av ångdriven maskinkraft. På 1850-talet startade han sin träförädlingsverksamhet i Göteborg och 1861 ingick han kompanjonskap med Warburg.

Byggnaderna konstruerades med fyra tum tjocka spontade plankväggar som kläddes med förhydringspapp och profilerad locklistpanel. Företaget fick patent på systemet men redan arkitekten Fredrik Blom hade på 1820-talet använt en liknande teknik.

Personalen på en fyrplats utgjordes av fyrmästaren, fyrvaktare, och en eller flera fyrbiträden. Till arbetsuppgifterna hörde att vakta fyren i pass. Fyrapparaten fick inte under några omständigheter försummas och slockna. Fotogen skulle hela tiden finnas tillgängligt. Personalen hade även till uppgift att underhålla fyrbyggnaden, båtarna, bostadshuset, källaren, båthus och övriga uthus. De skulle också göra proviantresor till närmast belägna ort.

Personalbostaden på Kapelludden transporterades i delar från Bark & Warburgs verkstad i Göteborg och sattes upp på plats 1872. Att bostadshuset inte tillverkats på Öland avslöjar grunden och källarmurarna av bearbetad (pikhuggen) granit. Ritningarna är signerade L. Fr. Lindberg som ritade många av Lotsverkets personalbostäder och uthus under den expansiva perioden från 1860-talet till 1890-talet. Byggnader uppförda med samma byggnadsteknik och med mycket snarlika uttryck kom därför att hamna på många platser längs Sveriges kust. Det är endast storleken på byggnaderna som utgör en påtaglig skillnad.

Byggnadernas grund bestod av bearbetad natursten. Panelen var liggande med stående profilerad locklist i gavelrösten eller bara stående profilerad locklist. Taket var ett flackt sadeltak.

Planerna för de mindre bostäderna var kvadratiska med fyra rum och hall runt en skorstensstock. De mellanstora bostäderna var mer rektangulära med en sexdelad plan och två skorstensstockar. De större bostäderna, till vilken personalbostaden på Kapelludden hör, hade åtta rum runt två skorstensstockar. Fyrmästaren på Kapelludden hade sin bostad i tre rum och kök belägna i södra delen av byggnaden medan fyrvaktaren och fyrbiträdet delade på två rum och ett större kök med två eldstäder och en bakugn i den norra.

1889 tillbyggdes ett bislag (förstuga/vindfång) på bostadshusets norra kortsida som ny ingång till fyrvaktarens och fyrbiträdet bostad. Ritningarna utfördes även denna gång av Lindberg. 1916 tillkom fyra nya fönsterbågar. 1930 skedde en hel del förändringar. Fyrvaktarens och fyrbiträdet kök hade redan tidigare delats upp i två köksutrymmen. Nu revs en bakugn ut och mellanväggen ersattes med en ny. Ny köksinredning sattes också in. Ungefär samtidigt fick fyrmästaren ny köksinredning. Två gavelkamrar inreddes på vinden och en trappa installerades i den norra delen av byggnaden. 1940 tillkom nya fönsterbågar. 1942 försågs fyren och bostadshuset med elektricitet.

1967 automatiserades fyren och bemanningen drogs in. På 1970-talet genomfördes en förändring när delar av byggnaden inreddes för kustbevakningen. Två av rummen i bostadshuset kläddes nu in med träfiberskivor. Fönstren sattes igen utvändigt såväl som invändigt.

Intill bostaden, och samtidigt med denna, uppfördes en källare, som även den var ritad av Lindberg, tillverkad av Bark & Warburg och transporterad i delar till Öland. Den har tjocka murade väggar i granit och ett stickbågigt valv över tre lika stora utrymmen med separata ingångar. Fyrpersonalen på Kapelludden hade alltså var sitt källarutrymme.

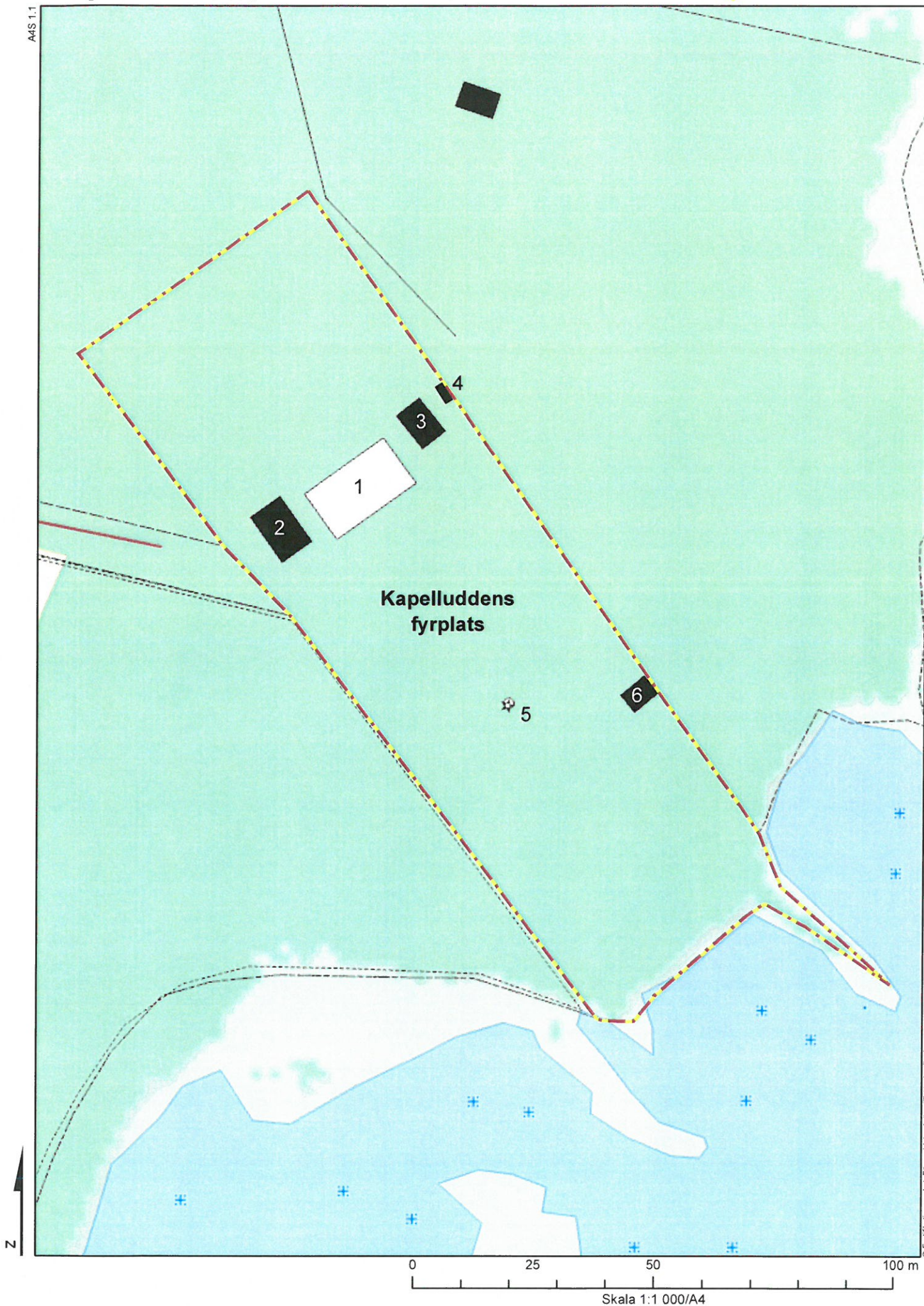
1892 uppfördes en kombinerad bagar- och tvättstuga (numera riven) på tomten och en fotogenbod i anslutning till fyren. I anslutning till fotogenboden fanns även två uthusbyggnader som uppförts av fyrpersonalen för deras eget behov. Dessa byggnader är idag rivna. 1919 byggdes en vedbod med olika avdelningar för personalen. Samma år byggdes även ett mindre vedförråd på stranden. Byggnaden är idag riven, men grunden av betong återstår. 1920 fick källarbyggnaden nya karmar och dörrar och grunden dränerades. 1930 uppfördes en ny dubbel dassbyggnad som troligen ersatte det tidigare dasset från 1872. Bostadshusets, källarens och vedbodens tak är i dag täckta med papp och det har de troligen varit sedan uppförandet.

Bostadshuset placerades med ingången i rak axel med fyren till vilken en gång ledde. Mellan bostaden och fyren anlades en liten trädgård med fruktträd. På andra sidan bostadshuset låg fyrpersonalens odlingslotter. Runt om tomten uppfördes en stenmur. Intill murens västra sida som finns fortfarande kvar en av de brunnar som anlades på fyrplatsen 1887.

Kapelludden, Öland

A4S 1:1

© Fortifikationsverket. För spridning krävs tillstånd enligt lag (2016:319) om skydd för geografisk information.
Kartutskrift skapad av ArcGIS WebApp Builder. 2017-12-06 12:58:45